

Interventie

Uk en Puk

Samenvatting

Doel

Het hoofddoel van Uk & Puk is het voorkomen dat kinderen met een achterstand aan de basisschool beginnen en een onderwijsachterstand oplopen. In Uk & Puk wordt gewerkt aan concrete subdoelen op het gebied van de spraak- en taalontwikkeling, de sociaal-emotionele ontwikkeling, de motorische en zintuiglijke ontwikkeling en de ontluikende rekenontwikkeling. Deze doelen zijn afgestemd op de leeftijd in maanden van het kind en kunnen specifiek gemeten worden.

Doelgroep

De doelgroep bestaat uit achterstandskinderen van 0-4 jaar in kindercentra. Onder achterstandskinderen worden kinderen uit gezinnen met een lage sociaaleconomische status of kinderen waarvan Nederlands niet de eerste taal is verstaan. Uk & Puk is echter zo geschreven dat alle kinderen ervan kunnen profiteren. De intermediaire doelgroepen van Uk & Puk worden gevormd door de pedagogisch medewerkers die met de kinderen werken en door de ouders van de kinderen.

Aanpak

Uk & Puk is een centrumgericht, speels totaalprogramma voor alle kindercentra met kinderen in de leeftijd van 0-4 jaar. Uk & Puk is thematisch opgebouwd. Een thema duurt vier tot zes weken. Binnen een thema zijn twaalf activiteiten uitgewerkt voor de verschillende doelgroepen. Elke activiteit is volgens een vast stramien beschreven, onder te verdelen in een organisatorisch gedeelte, de beschrijving van de eigenlijke activiteit (met daarin opgenomen de interactievaardigheden) en de doelen waaraan tijdens de activiteit gewerkt wordt. Met behulp van Uk & Puk grijpen en creëren pedagogisch medewerkers kansen om kinderen leerervaringen op te laten doen. Ouderbetrokkenheid kan worden bevorderd met 'Uk & Puk Thuis'. Door in kindercentra en thuis activiteiten te doen die in elkaars verlengde liggen, krijgen kinderen meer gelegenheid om te ontdekken, vaardigheden te oefenen, woorden te leren en hun omgeving te begrijpen. Om voldoende effect van de interventie te bewerkstelligen is het essentieel dat pedagogisch medewerkers die met Uk & Puk gaan werken de tweejarige training met daaraan gekoppeld consultaties op de werkvloer en individuele coachingsgesprekken volgen. Naast deze training voor de werkvloer is er ook een train-de-trainer waarin mensen worden opgeleid om landelijk KO-Totaal trainingen te mogen geven, waar Uk & Puk een onderdeel van is. Daarnaast is er een train-de-trainer voor pedagogen in een staffunctie van kindercentra, waarin zij kennis en trainersvaardigheden voor het implementeren van Uk & Puk in kindercentra opdoen en zich certificeren om binnen hun eigen organisatie de training aan pedagogisch medewerkers te mogen geven.

Materiaal

Er zijn diverse materialen beschikbaar, waaronder een gebruikswijzer, trainingsmodules, de pop Puk, activiteitenmappen, knieboeken, een kijkboek, een prentenboek en de map 'Uk & Puk Thuis' met daarin onder andere een handleiding, kopieerbladen, ouderbrieven en ouderbijeenkomsten.

Onderzoek effectiviteit

Er zijn geen studies voorhanden.

Ontwikkeld door

CED-Groep
Postbus 8639
3009 AP Rotterdam
Telefoon: 010 407 15 99
Email: info@cedgroep.nl

Contactpersoon: Marjolein Gielen
Email: m.gielen@cedgroep.nl
telefoon: 010 407 14 95

Erkenning

Erkend door

Deelcommissie ontwikkelingsstimulering, onderwijsgerelateerd en jeugdwelzijn d.d 11-10-2012

Oordeel: Goed onderbouwd

Toelichting:

Het programma zit goed in elkaar en erg sterk is dat er ook activiteiten zijn voor de kleinste kinderen. Uk & Puk biedt een mooie doorgaande lijn met de interventies Ik & Ko of Schatkist.

De referentie naar dit document is: Marjolein Gielen (oktober 2012). Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Uk en Puk'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies

1. Toelichting naam van de interventie

In de interventie Uk & Puk staat het kind, de uk, centraal, en wordt de pop Puk gebruikt als intermediair tussen de pedagogisch medewerker en het kind.

2. Risico en/of probleem waar de interventie zich op richt

Aard, omvang en spreiding

Uk & Puk is een educatief totaalprogramma voor voorschoolse educatie voor kinderen van nul tot vier jaar met een risico op achterblijvende ontwikkeling op uiteenlopend gebied. In schooljaar 2008/2009 waren er 240.000 achterstandsl leerlingen in het Nederlandse basisonderwijs (Boerdam, 2009). Dit zijn kinderen uit gezinnen met een lage sociaaleconomische status of met laagopgeleide ouders, die in de gewichtenregeling minimaal het gewicht 0,3 toegekend krijgen, en/of kinderen waarbij Nederlands niet de eerste taal is. Wanneer deze achterstandskinderen niet de kans krijgen om zich optimaal te ontwikkelen, hebben zij een verhoogd risico op onderwijsachterstand en taalachterstand in het Nederlands als zij opgroeien. Deze achterstand kan de verdere schoolloopbaan van deze kinderen negatief beïnvloeden. De kinderen kunnen lagere schoolprestaties leveren en het kan zelfs schooluitval tot gevolg hebben. Voor kinderen uit hogere sociaaleconomische milieus kan Uk & Puk een verrijking betekening, maar achterstandskinderen profiteren er het meeste van.

Gevolgen Wanneer ontwikkelingsachterstanden niet vroegtijdig gesignaleerd worden, kunnen deze uitgroeien tot een onderwijsachterstand, met alle gevolgen van dien.

3. Doel van de interventie

Het doel van Uk & Puk is het voorkomen dat kinderen met een achterstand aan de basisschool beginnen en een onderwijsachterstand oplopen.

In Uk & Puk wordt gewerkt aan de spraak- en taalontwikkeling, de sociaal-emotionele ontwikkeling, de motorische- en zintuiglijke ontwikkeling en de ontluikende rekenontwikkeling.

Voor elk van deze ontwikkelingsgebieden zijn bij Uk & Puk concrete subdoelen geformuleerd, welke met behulp van de observatielijsten 'Zo doe ik' (2006), 'Zo Praat Ik' (2008) en 'Zo beweeg ik' (2008) concreet en specifiek gemeten kunnen worden, afgestemd op de leeftijd in maanden van het kind. De subdoelen voor de beginnende rekenontwikkeling zijn afgeleid van de rekendoelen voor het jonge kind van het SLO, welke zijn onderverdeeld in de domeinen 'meten', 'getalbegrip' en 'ruimtelijke oriëntatie'.

Spraak- en taalontwikkeling

Een concreet subdoel binnen de spraak- en taalontwikkeling voor kinderen van 0 - 1 ½ jaar in het thema 'Eet smakelijk' is bijvoorbeeld 'het kind begrijpt uitroepen als mmm! en bah! en probeert dit na te doen'.

Motorische- en zintuiglijke ontwikkeling

Een voorbeeld van een subdoel binnen de motorische - en zintuiglijke ontwikkeling voor kinderen van 1 ½ - 2 ½ jaar in het thema 'Regen' is 'het kind ontdekt het verschil tussen nat en droog door te voelen of het regent'.

Sociaal-emotionele ontwikkeling

Een voorbeeld van een subdoel binnen de sociaal-emotionele ontwikkeling voor kinderen van 2 ½ - 4 jaar in het thema 'Dit ben ik' is 'het kind herkent de gevoelens van de hoofdpersoon in het verhaal en kan bijvoorbeeld de gevoelens blij en boos uitbeelden'.

Ontluikende rekenontwikkeling

Een voorbeeld van een subdoel binnen de ontluikende rekenontwikkeling voor kinderen van 2 ½ - 4 jaar in het thema 'Welkom Puk' is 'het kind kent en gebruikt meerdere aanduidingen van plaats (in, op, onder, achter, voor en naast) en kent de begrippen

vol en leeg'.

Uk & Puk Thuis, een apart gedeelte voor ouders, heeft als doel de ouders van de kinderen die met Uk & Puk in aanraking komen in het kindercentrum te betrekken bij Uk & Puk. Door middel van de ouderbijeenkomsten kunnen de pedagogisch medewerkers de ouders informeren en waar mogelijk betrekken door informatie te geven over het programma, hen kennis op te laten doen over bijvoorbeeld spel met baby's/dreumesen/peuters en het belang van taal, en waar mogelijk hen te stimuleren thuis met hun kind hieraan gerelateerde activiteiten te doen.

4. Doelgroep van de interventie

Voor wie is de interventie bedoeld

Uk & Puk is gericht op achterstandskinderen (kinderen uit gezinnen met een lage sociaaleconomische status of met laagopgeleide ouders, die in de gewichtenregeling minimaal het gewicht 0,3 toegekend krijgen, en/of kinderen waarbij het Nederlands niet de eerste taal is) in kindercentra.

Hier moet wel worden benadrukt dat de interventie zo is geschreven dat alle kinderen ervan kunnen profiteren. De interventie is ook geschikt om te gebruiken in meertalige groepen. Met meertalige groepen bedoelen we groepen waarin zowel kinderen zitten voor wie Nederlands de eerste taal is, als kinderen voor wie het Nederlands de tweede of derde taal is.

De doelgroep wordt in Uk & Puk onderscheiden in:

- Kinderen van 0 - 1 ½ jaar
- Kinderen van 1 ½ - 2 ½ jaar
- Kinderen van 2 ½ - 4 jaar

De intermediaire doelgroepen van Uk & Puk zijn de pedagogisch medewerkers die met de kinderen werken en de ouders van de kinderen.

Indicatie- en contra-indicatiecriteria

Indicatiecriteria zijn:

- kinderen uit gezinnen met een lage sociaaleconomische status of met laagopgeleide ouders met minimaal gewicht 0,3 in de gewichtenregeling
- kinderen waarvan Nederlands niet de eerste taal is
- kinderen die minimaal twee dagen in de week in het kindcentrum doorbrengen.

Bij Uk & Puk worden geen kinderen uitgesloten. Wel worden er minder effecten verwacht bij kinderen die minder dan twee dagen per week op het kindercentrum komen, bij kinderen die korter dan anderhalf jaar op het kindercentrum komen, of bij kinderen met een achterstand door een neurologische, psychopathologische of fysieke oorzaak. De effectiviteit van Uk & Puk wordt vergroot als de kinderen het kindercentrum vaker dan het minimum van 2 dagen per week bezoeken. Dit geldt ook voor de ouderbetrokkenheid: als de ouders wel meedoen met Uk & Puk thuis, zal het effect groter zijn dan wanneer zij zich niet betrokken tonen.

Toepassing bij migranten

De interventie is bedoeld voor achterstandskinderen in autochtone en/of meertalige groepen. Het programma heeft geen speciale faciliteiten om migrantengroepen in het bijzonder te kunnen bedienen.

5. Aanpak

Opzet van de interventie

Uk & Puk is een speels totaalprogramma voor alle kindercentra (kinderdagverblijven en peuterspeelzalen) met kinderen in de leeftijd van 0 tot 4 jaar, om de brede ontwikkeling van deze jonge kinderen te stimuleren en zodoende uitval/achterstand te voorkomen. De interventie richt zich op drie niveaus:

1. op kindniveau: met stimulering van de spraak/taalontwikkeling, de sociaal-emotionele ontwikkeling, de motorische/zintuiglijke ontwikkeling en met stimulering van de ontluikende rekenvaardigheid door rekenprikfels.
2. op groepsniveau: het stimuleren van de onderlinge interactie tussen kinderen
3. op uitvoerniveau: met training en begeleiding van de pedagogisch medewerkers.

Duur:

De interventie is bedoeld voor de gehele periode dat het kind op het kindercentrum zit, dus van baby- tot en met peuterleeftijd (0-4). Zowel binnen het werken aan een thema, als over de jaren heen is het belangrijk om de doelen van de activiteiten te herhalen. Elke activiteit differentieert op leeftijd en ontwikkeling.

Doorgaande lijn:

Uk & Puk is een zelfstandig programma, maar sluit aan bij KO-totaal en kan dus ook geïntegreerd worden aangeboden. Samen met Puk & Ko en Ik & Ko vormt Uk & Puk een doorgaande leerlijn voor kinderen van 0 jaar tot en met kinderen in groep 1 en 2 van het basisonderwijs. Het stimuleren van de totale ontwikkeling van kinderen stopt dus niet bij 4 jaar.

Intensiteit:

- De frequentie: Uk & Puk bevat 10 thema's met elk 12 activiteiten gericht op kinderen van 0 tot 4 jaar en 1 thema met activiteiten voor peuters die bijna naar de basisschool gaan, welke flexibel in te zetten zijn. Binnen elke activiteit wordt gedifferentieerd naar leeftijd en ontwikkeling. Het patroon: Jaarlijks komen er bij een kindercentrum ongeveer zes tot tien thema's aan bod. Elk thema van Uk & Puk bevat 12 activiteiten. De volgorde van die activiteiten ligt niet vast, dit kunnen de pedagogisch medewerkers zelf bepalen. Uitgaande van zes weken per thema, kunnen pedagogisch medewerkers elke week twee activiteiten inplannen. Het is aan de pedagogisch medewerkers zelf om de planning van en de organisatie rondom de activiteiten/thema's te regelen. Dit zal afhankelijk zijn van de groepssamenstelling en de vorm die gekozen wordt. Omdat Uk & Puk is ontwikkeld voor kindercentra, volgt het programma het dagritme van een kindercentrum. De pedagogisch medewerkers kunnen de activiteiten op verschillende momenten binnen hun bestaande dagindeling uitvoeren.
- De intensiteit: Het is de bedoeling dat alle kinderen een keer de activiteit uitvoeren onder begeleiding van de pedagogisch medewerkers. Hierna is ruimte voor herhaling van de activiteiten. Aangezien de samenstellingen van de groepen per dag zullen verschillen en niet alle kinderen evenveel dagen en op dezelfde dagen naar het kindercentrum gaan, verschilt de intensiteit van het aanbod per kind. Om Uk & Puk effectief te laten zijn is het daarom nodig dat een kind minimaal twee dagen per week op het kindercentrum doorbrengt.

De vorm: de pedagogisch medewerkers voeren de activiteiten afwisselend uit in een kleine groep, een grote groep, of met een individueel kind. Aan baby's worden de activiteiten doorgaans individueel aangeboden. Voor de dreumesen en peuters geldt dat binnen een thema drie van de twaalf activiteiten plaatsvinden in de grote groep, twee activiteiten individueel, en zeven activiteiten in een kleine groep van maximaal drie kinderen. De meeste activiteiten worden dus in een kleine groep aangeboden.

Volgorde:

- Thema's: de pedagogisch medewerkers kunnen de thema's in willekeurige volgorde uitvoeren, met uitzondering van het thema 'Welkom Puk!'. In dit introductiethema maken de kinderen kennis met Puk, met de andere kinderen in de groep, met de inrichting van de ruimte, en met de activiteiten en routines die dagelijks terugkeren. Het heeft de voorkeur om dit introductiethema daarom als eerste uit te voeren. In het thema 'Ik ben bijna vier!' staan activiteiten voor peuters die bijna naar de basisschool gaan. Het spreekt voor zich dat dit thema pas aan bod komt op het moment dat een peuter daadwerkelijk bijna vier jaar wordt. Bij elk thema hoort een voorleesverhaal, dat terug te vinden is in de knieboeken en in het Thema 'Ik ben bijna vier!' in het daarbij behorende prentenboek 'Wielewoelewool, ik ga naar school!' Naast de knieboeken met voorleesverhalen hoort er ook een Kijkboek bij Uk & Puk. Dit Kijkboek bevat bij elk thema zes platen die met het thema te maken hebben. Het Kijkboek is bedoeld voor de baby's, omdat de voorleesverhalen voor hen over het algemeen nog wat te moeilijk zijn. Het Kijkboek kan tevens dienen ter ondersteuning van de woordenschat van oudere kinderen, bijvoorbeeld van kinderen voor wie het Nederlands niet de eerste taal is. Elk thema bevat twee voorleesactiviteiten: het voorlezen in de kleine groep gebeurt eerst, daarna volgt de individuele voorleesactiviteit (van hetzelfde verhaal).
- Activiteiten: de activiteiten beginnen met een introductie, eindigen met een afsluiting, en zijn verder flexibel uit te voeren. Binnen elke activiteit wordt gedifferentieerd naar leeftijd en ontwikkeling. Per leeftijdscategorie (0-1 ½, 1 ½ - 2 ½, 2 ½ -4) staan de doelen beschreven waaraan door middel van de activiteiten gewerkt wordt. In elke activiteit komen alle ontwikkelingsgebieden aan bod.

Setting:

Uk & Puk wordt uitgevoerd in horizontale en verticale groepen van het kindercentrum.

Ouderbetrokkenheid: Met Uk & Puk werken pedagogisch medewerkers aan de ontwikkeling van jonge kinderen door een rijke leeromgeving te creëren. Ze creëren en grijpen kansen om kinderen leerervaringen op te laten doen. Met Uk & Puk Thuis kan deze leeromgeving uitgebreid worden naar de thuissituatie en ontstaat er continuïteit voor de kinderen. Door in het kindercentrum en thuis activiteiten te doen die in elkaars verlengde liggen, heeft het kind meer gelegenheid om te ontdekken, vaardigheden te oefenen, woorden te leren en zijn omgeving te begrijpen. Op deze manier werken pedagogisch medewerkers en ouders samen aan de ontwikkeling van het kind.

Inhoud van de interventie

Uk & Puk bestaat uit tien thema's met activiteiten gericht op kinderen van nul tot vier jaar en één thema met activiteiten voor peuters die bijna naar de basisschool gaan, welke flexibel in te zetten zijn. Voorbeelden van thema's zijn 'Dit ben ik!', 'Eet smakelijk', en 'Oef wat warm!'. Elk thema zorgt voor een uitdagende, speelse en rijke context waarin de pedagogisch medewerkers een aantal activiteiten met de kinderen uitvoeren. Er wordt verwacht dat de pedagogisch medewerker een bepaalde houding aanleert die zij gedurende haar werk blijft inzetten. Elk thema is volgens een bepaald stramien beschreven in een activiteitenkatern. Elk katern begint met een inleiding, daarna volgen er twaalf activiteiten.

Elke activiteit is volgens een vast stramien beschreven, onder te verdelen in een organisatorisch gedeelte, de beschrijving van de eigenlijke activiteit (met daarin opgenomen de interactievaardigheden) en de doelen waaraan tijdens de activiteit gewerkt wordt.

Organisatie

Bij elke activiteit is linksboven een symbool afgebeeld dat aangeeft tijdens welk moment in het dagritme de pedagogisch medewerkers de activiteit het beste kunnen uitvoeren. Deze symbolen weerspiegelen de kring, begeleid spelen in een kleine groep, voorlezen, verzorgen individueel, verzorgen kleine groep, eten & drinken, en spel in een grote groep. Verder wordt er in de linker kolom uiteengezet wat de baby's, dreumesen en peuters doen tijdens de activiteit, wanneer en waar de activiteit plaats vindt en in welke groepsgrootte, wat benodigd is voor de activiteit en welke voorbereidingen er getroffen kunnen worden. Ook worden er bij elke activiteit tien woorden aangeboden, waaronder twee woorden die specifiek aan zowel de baby's als aan kinderen die de Nederlandse taal nog niet machtig zijn worden aangeboden. De peuters en de dreumesen krijgen alle tien de woorden aangeboden. In de activiteitenbeschrijving staan deze tien woorden vetgedrukt. Dit is het moment waarop de pedagogisch medewerkers expliciet, maar op een natuurlijke manier, stil kunnen staan bij de betekenis van een woord. Zij geven hierbij eerst de kinderen de kans om zelf de betekenis van het woord uit de situatie van de activiteit af te leiden, door hen zelf te laten ervaren en te ontdekken. De pedagogisch medewerkers kunnen de kinderen helpen door gerichte vragen te stellen, door handelingen uit te beelden of door voor te doen. In laatste instantie kunnen zij de betekenis van een woord uitleggen (Van den Nulft & Verhallen, 2002).

De activiteit

Een voorbeeld van een activiteit is 'Van top tot teen' uit het thema 'Dit ben ik'. Hier kijken de baby's naar zichzelf in de spiegel en maken de dreumesen en peuters een vloertekening van Puk.

Elke activiteit begint met een introductie waarmee de pedagogisch medewerkers de kinderen vanaf 1½ jaar prikkelen en motiveren om mee te doen. De pop Puk krijgt hierbij vaak een intermediaire rol. De pedagogisch medewerkers roepen achtergrondkennis op, breiden kennis uit en ze leggen eventueel begrippen uit die de kinderen lastig kunnen vinden. Tijdens de introductie van de activiteit 'Van top tot teen' kijken de kinderen naar een tekening van het gezicht van Puk en wijzen op zowel de tekening als bij zichzelf de verschillende delen van het gezicht aan. Het woord 'helemaal' wordt besproken en verder uitgelegd aan de hand van een vloertekening van de pedagogisch medewerker. De kinderen wijzen de verschillende lichaamsdelen aan op de tekening.

Voor baby's wordt de introductie niet apart beschreven omdat bij baby's alleen activiteiten in het hier-en-nu betekenis hebben. De activiteiten voor baby's biedt de pedagogisch medewerker aan in een natuurlijke betekenisvolle situatie ('kern'). In 'Van top tot teen' gaat de pedagogisch medewerker met de baby voor de spiegel zitten, waar ze een zwaaispeltje doen en 'klap eens in je handjes' met bijbehorende gebaren. De woorden 'hand' en 'hoofd' staan centraal.

De kern van de activiteit is gedifferentieerd per leeftijdscategorie. Tijdens elke activiteit werken de pedagogisch medewerkers aan de spraak/taalontwikkeling, de motorische en/of de zintuiglijke ontwikkeling, de sociaal-emotionele ontwikkeling en bieden zij rekenprikkels aan.

In 'Van top tot teen' maakt de pedagogisch medewerker eerst een vloertekening van Puk en benoemt tijdens het tekenen de verschillende lichaamsdelen. Zij stimuleert de kinderen om ook te benoemen wat zij aan het tekenen is. Vervolgens worden verschillende formaten papier bekeken door de kinderen en wordt gemeten of de kinderen er wel/niet helemaal op passen. Er worden vloertekeningen van de kinderen gemaakt. De kinderen benoemen de verschillende lichaamsdelen en/of wijzen deze aan.

Elke activiteit wordt door de pedagogisch medewerkers met de dreumesen en de peuters bewust afgesloten, waarbij de pedagogisch medewerkers controleren of de kinderen de activiteit hebben begrepen en kijken welke woorden de kinderen al begrijpen en kunnen gebruiken.

Bij elke activiteit is ook een moeilijkere variant opgenomen. Hier staan aanwijzingen om de (taal)ontwikkeling van oudere en/of meer (taal)vaardige kinderen te stimuleren. Het zijn de kinderen die meer aankunnen; daarom dagen de pedagogisch medewerkers de kinderen met deze variant uit op een hoger niveau.

Bij elke activiteit staan suggesties voor activiteiten die goed aansluiten op de inhoud van de beschreven activiteit. Ze vervangen de beschreven activiteit niet, maar vullen hem aan, of breiden hem uit.

De doelen

Per leeftijdscategorie worden de doelen omschreven waaraan de pedagogisch medewerkers werken. Voor elk ontwikkelingsdoel staat aangegeven tot welk ontwikkelingsgebied het behoort (spraak- en taal, sociaal-emotioneel, motorisch en zintuiglijk, ontluikende rekvaardigheid). De doelen moeten opgevat worden als iets waaraan de pedagogisch medewerkers werken binnen de leeftijdscategorie, en niet als iets dat bijvoorbeeld een baby al moet beheersen. Deze doelen zijn gebaseerd op de observatielijsten 'Zo Praat Ik', 'Zo Doe Ik' en 'Zo Beweeg Ik' en op de rekendoelen voor jonge kinderen van het SLO.

Voor elke leeftijdscategorie ligt het accent op een ander soort doel. Baby's doen vooral ervaringen op, dreumesen breiden ervaringen uit en oefenen vaardigheden en peuters passen vaardigheden toe en breiden deze uit. Naarmate het kind ouder wordt, verschuift het accent van kansen grijpen (tijdens de dagelijkse routines) naar kansen creëren (met de activiteiten). Dit zie je terug in de formulering van de doelen.

Onder kansen grijpen verstaan we het benutten van kansen door de pedagogisch medewerkers om van een gewone, dagelijkse situatie, een leersituatie te maken. Onder kansen creëren verstaan we het doelbewust aanbieden van activiteiten door de pedagogisch medewerkers, waarmee kinderen nieuwe ervaringen kunnen opdoen. Tijdens het doen van de Uk & Puk-activiteiten gaat het steeds om het creëren van een situatie waarin interactie een grote rol speelt.

Interactie

De activiteiten van Uk & Puk zijn zó geschreven dat pedagogisch medewerkers weten dat het uitlokt tot interactie en tot een eigen inbreng van het kind. Het gaat bij het doen van de activiteiten dan ook steeds om het creëren van een situatie waarin interactie een grote rol speelt. Door interactie uit te lokken brengt de pedagogisch medewerker de kinderen steeds een stapje verder in hun ontwikkeling. Voor een kwalitatief goede interactie tussen kinderen en pedagogisch medewerkers heeft de pedagogisch medewerker vaardigheden nodig om een veilige, ondersteunende en stimulerende omgeving voor het kind te creëren. Ze moet in staat zijn om de kinderen op de juiste momenten te ondersteunen, informatie te geven, bij te sturen of juist ruimte te geven; kortom om sensitief-responsief gedrag te tonen. In elke activiteit zijn daarom verschillende soorten aanwijzingen opgenomen voor de pedagogisch medewerkers.

Onder het kopje van de betreffende interactievaardigheid vinden de pedagogisch medewerkers steeds een voorbeeld ervan die ze in de activiteit kunnen gebruiken. Ze vinden deze drie suggesties voor interactievaardigheden in de introductie, de kern en de uitbreiding. De volgorde van de suggesties verschilt per activiteit. Dit zijn de volgende interactievaardigheden:

- **Structuur bieden en grenzen stellen:**

De pedagogisch medewerker zorgt ervoor dat de situatie voor het kind duidelijk is en zij ordent de omgeving. Dit doet ze door structuur in tijd (dagindeling), in inrichting en het aanbod van materiaal, en in de activiteiten aan te brengen. Het kind weet waar het aan toe is en kan zijn gedrag beter afstemmen op de situatie en durft meer te ondernemen. De pedagogisch medewerker beïnvloedt het gedrag van het kind door het gewenste gedrag te belonen en daarbij te zeggen wat het kind goed doet. Zo nodig stelt zij grenzen door aan te geven welk gedrag van het kind ongewenst is en vertelt hierbij waarom. Bij de activiteit 'Tiktak, tiktak' van het thema 'Dit ben ik!' staat bijvoorbeeld: Eerst mag Tim de wekker zoeken, daarna ben jij aan de beurt.

- **Informatie en uitleg geven:**

De pedagogisch medewerker geeft het kind informatie die het nodig heeft om zijn gedrag op een situatie of een taak te kunnen afstemmen of om zijn kennis en vaardigheden te ontwikkelen. Met behulp van deze informatie leert het kind de wereld begrijpen. Informatie en uitleg kan de pedagogisch medewerker verbaal geven, maar ook non-verbaal. Bijvoorbeeld door een handeling voor te doen of door een voorwerp aan te wijzen. Bij de activiteit 'Nieuwe kleren voor Puk' van het thema 'Wat heb jij aan vandaag?' staat bijvoorbeeld: 'Welke rok zullen we kiezen? De rode of de blauwe rok?' 'Kies jij het T-shirt met de korte of met de lange mouwen?'

- **Emotionele ondersteuning bieden:**

De pedagogisch medewerker is gericht op het kind en laat merken dat zij emotioneel betrokken is bij hem en vertrouwen heeft in zijn gedrag. Het kind voelt dat hij bij de pedagogisch medewerker terecht kan. De pedagogisch medewerker helpt het kind zijn gevoelens op te vangen en te uiten. Bij de op pagina 11 beschreven kernactiviteit 'Bzzz, een mug' staat bijvoorbeeld de volgende aanwijzing: 'Jij vindt het leuk hè? Zullen we de mug nog een keertje laten kriebelen?'

- **Respect voor autonomie:**

De pedagogisch medewerker laat merken dat zij vertrouwen heeft in de mogelijkheden van het kind. Dat zij het kind voor vol aanziet en erkent dat het kind eigen ideeën en wensen heeft. Zij geeft het kind de kans om zelf dingen te ontdekken en te doen. Ze steunt het kind op het moment dat het kind dat nodig heeft. Ze laat het kind ongestoord bezig zijn op het moment dat het kan. Wat de pedagogisch medewerker zegt en hoe ze het zegt, klopt met wat zij doet en bedoelt. Zij is consequent in haar handelen, voorspelbaar in haar gedrag en duidelijk in haar taal. Zij sluit aan bij het ontwikkelingsniveau, de interesse en de

belevingswereld van het kind. Respect voor autonomie is een grondhouding, die in het totale gedrag van de pedagogisch medewerker ten opzichte van elk individueel kind merkbaar is. Ook in de activiteitenbeschrijvingen van Uk & Puk is respect voor autonomie als grondhouding terug te vinden; het loopt als een rode draad door de activiteit in zijn geheel..

Observatielijst

De doelstellingen, waar bij Uk & Puk aan gewerkt wordt, zijn afkomstig uit de observatielijsten 'Zo Doe Ik', 'Zo Praat Ik', 'Zo Beweeg Ik' die de CED-Groep heeft ontwikkeld. We bevelen daarom het gebruik van deze observatielijsten aan. Maar een andere observatielijst volstaat ook.

Met de observatielijst observeren de pedagogisch medewerkers hoe de spraak/taal-, sociaal-emotionele en motorische ontwikkeling van een kind verloopt. Door de deellijst in te vullen die hoort bij de leeftijd van een kind, krijgen ze een score. Als de pedagogisch medewerkers deze score aftekenen in de grafiek zien ze hoe een kind het 'doet' op de drie ontwikkelingsgebieden. Ze zien zo in een oogopslag wat de sterke en minder sterke kanten van een kind zijn en leren in de training hoe ze hun aanbod kunnen afstemmen op zowel het individuele kind als de groep.

Training en coaching

Een belangrijke component van Uk & Puk is de training van de pedagogisch medewerkers, waarbinnen onder andere de interactievaardigheden getraind worden. Hierbij wordt inhoudelijk ingegaan op de interactievaardigheden en wordt hiermee geoefend door middel van praktijkopdrachten, casussen, video-analyse (van de eigen praktijk) en intervisie. Voor verdere informatie over de trainingen, zie 8.

Uk & Puk Thuis

In Uk & Puk Thuis staan allerlei praktische tips en manieren om de ouderbetrokkenheid te vergroten. Het kindercentrum kan op verschillende manieren een stimulerende rol spelen door ouders uit te nodigen om samen te werken met Uk & Puk:

- Informatie geven over Uk & Puk
- Ouders stimuleren om thuis activiteiten te doen die aansluiten bij het thema waarmee in het kindercentrum wordt gewerkt. Hier worden suggesties voor gegeven.
- Met ouders informatie uitwisselen over hoe het kind op de activiteiten reageert, waar zijn interesse naar uit gaat en hoe het zich ontwikkelt.
- Ideeën voor activiteiten uitwisselen met ouders.
- Ouders ondersteunen bij de uitvoering van activiteiten thuis.

In de handleiding wordt achtergrondinformatie over ouderbetrokkenheid gegeven en wordt ingegaan op manieren waarop het kindcentrum ouderbetrokkenheid kan vormgeven. Er worden vijf ouderbijeenkomsten (bijvoorbeeld over spelen met uw baby/dreumes/peuter, of over praten met kinderen) beschreven met een uitgewerkt draaiboek daarbij. Bij elke ouderbijeenkomst hoort een informatieblad voor ouders met daarop allerlei interessante wetenswaardigheden over het onderwerp, activiteitsuggesties voor thuis en tips over bijvoorbeeld 'omgaan met gevoelens en met elkaar', 'bewegen en ervaren' en 'ruimtelijk begrip'. In Uk & Puk Thuis zitten ook ouderbrieven met informatie over elk thema van Uk & Puk, opgesplitst in leeftijdscategorieën. Zo zijn er dus voor elk thema 3 verschillende ouderbrieven, 1 voor ouders van baby's (0-1 ½ jaar), 1 voor ouders van dreumesen (1 ½ - 2 ½ jaar) en 1 voor ouders van peuters (2 ½ - 4 jaar). In deze ouderbrieven wordt aangegeven welke activiteiten de kinderen gaan doen tijdens dit thema, welke ontwikkelingsgebieden op welke manier gestimuleerd worden en waar het voorleesverhaal behorende bij dit thema over gaat. Ook worden allerlei suggesties gegeven over hoe de ouders thuis kunnen aansluiten op dit thema. In elke ouderbrief staan deze suggesties geordend onder de kopjes 'kijkje in de groep', 'verzorgen', 'samen een klusje doen', 'samen praten', 'spelen', 'bewegen' en 'ontdekken'.

6. Materialen en links

Uk & Puk bestaat uit verschillende materialen:

- De pop Puk
- 10 Thema's met activiteiten
- 1 Thema met activiteiten voor peuters die bijna naar de basisschool gaan: 'Ik ben bijna 4!' en het prentenboek 'Wielewoelewool, ik ga naar school!'
- 3 Knieboeken
- 1 Kijkboek
- 1 Gebruikswijzer

Bij Uk & Puk hoort ook een apart gedeelte voor ouders: 'Uk en Puk Thuis'

Uk & Puk Thuis bestaat uit:

- Kopieerbladen met informatie voor ouders
- Een algemene ouderbrief over Uk & Puk
- Per thema en per leeftijdscategorie een ouderbrief met informatie over de activiteiten van het thema en tips voor activiteiten

om thuis aan te sluiten bij het thema.

- Een handleiding voor de pedagogisch medewerkers

Een aantal ouderbijeenkomsten over de volgende onderwerpen:

- Kennismaken met Puk (een algemene informatiebijeenkomst over Uk & Puk)
- Spelen met baby's
- Spelen met dreumesen
- Spelen met peuters
- Praten met kinderen

De materialen zijn uitgegeven door Uitgeverij Zwijsen B.V., Tilburg: www.zwijsen.nl en zijn te koop via schoolboeken leveranciers.

7. Verantwoording van de doelen, de doelgroep en de aanpak

Probleemanalyse

In schooljaar 2008/2009 waren er 240.000 achterstandsleerlingen in het Nederlandse basisonderwijs (Boerdam, 2009). Er zijn verschillende risicofactoren die de ontwikkeling van kinderen kunnen beïnvloeden. Gedacht kan worden aan armoede, een laag opleidingsniveau van de ouders, een lage sociaaleconomische status van de ouders en anderstaligheid. Een belangrijk deel van de geïdentificeerde risicofactoren is van sociaaleconomische aard (inkomen, werkloosheid), of hangt nauw samen met de sociaaleconomische en etnische minderheidspositie van gezinnen (buurt, huisvesting). Toch is een lage sociaaleconomische status, een etnische minderheidspositie of armoede als zodanig niet beslissend, maar gaat het om de combinatie met andere risicofactoren. Door cumulatie van verschillende risicofactoren wordt de kans op latere problemen aanzienlijk verhoogd (Doolaard & Leseman, 2008).

Hoger opgeleide autochtone en allochtone ouders blijken een meer stimulerende omgeving voor hun kinderen te creëren dan laag opgeleide ouders, waardoor kinderen schoolse vaardigheden zoals leerhouding, interesse in schoolvakken, intrinsieke motivatie voor lezen en schrijven in de regel thuis verwerven tijdens alledaagse gesprekken, in spel, door voorlezen etc. (Blok en Leseman, 2004; Mutsaers, 2008). Dus hoe hoger het opleidingsniveau van de ouders, hoe meer informele leerervaringen kinderen thuis opdoen ter voorbereiding van het schoolse leren.

Uit onderzoek blijkt dat als kinderen eenmaal onderwijsachterstanden opgelopen hebben, deze maar moeilijk hersteld kunnen worden (Van Kampen, Kloprogge, Rutten & Schonewille, 2005). Leseman (2007) benadrukt dan ook dat ingrijpen op jonge leeftijd, al voor een leeftijd van drie jaar, cruciaal is. Kinderopvang blijkt een positief effect te hebben op de ontwikkeling van jonge kinderen (Groot, Maassen van den Brink, Dobbeltstein & van Mierloo, 2001; Leseman, 2002) en is daarom bij uitstek geschikt als het gaat om preventie van ontwikkelingsachterstanden. De kinderopvang kan zo een beschermende factor zijn voor kinderen die het risico hebben een onderwijsachterstand op te lopen. In de kinderopvang is men immers in staat kinderen van jongs af aan al een rijke leeromgeving te bieden, waardoor een goede aanvulling op de thuissituatie geboden kan worden. Wel moeten we in acht nemen dat de er een dalende trend waar te nemen is in de kwaliteit van de kinderopvang (de Kruijf, Riksen-Walraven, Gevers Deynoot-Schnaub, Helmerhorst, Tavvechio & Fukkink, 2009). Opvang van hoge kwaliteit heeft echter positieve effecten voor met name kinderen die in de thuissituatie weinig in hun ontwikkeling worden gestimuleerd (Van IJzendoorn, Tavvechio & Riksen-Walraven, 2004).

Uk & Puk richt zich op een preventieve aanpak van ontwikkelingsachterstanden door het bieden van een rijke leeromgeving met een hoog niveau van pedagogische kwaliteit in het kindercentrum met als doel de stimulering van de ontwikkeling van kinderen in de kinderopvangleeftijd (0-4 jaar). Uk & Puk bereikt hiermee niet alleen de kinderen met het risico op een achterstand die een peuterspeelzaal bezoeken, maar ook de kinderen die naar de kinderopvang gaan. Die laatste groep is immers enorm gegroeid de afgelopen jaren (onderwijsraad 2010).

Beïnvloedbare factor: Pedagogische kwaliteit in de kinderopvang

Bij de formulering van pedagogische kwaliteit wordt uitgegaan van vier pedagogische basisdoelen: het bieden van veiligheid en het bevorderen van de persoonlijke, de sociale en de morele competentie van de kinderen. Riksen Walraven (2004) heeft een model ontwikkeld waardoor duidelijk wordt hoe de opvang in een kindercentrum van invloed is op de ontwikkeling van het kind. De ervaringen die kinderen opdoen in de interactie met de materiële omgeving (ruimte, spelmaterialen, meubilair), de pedagogisch medewerker en de andere kinderen zijn direct van invloed op het welbevinden en de ontwikkeling van kinderen in de kinderopvang. Deze directe factoren zijn kenmerken van de proceskwaliteit van de opvang. Van deze directe factoren heeft de pedagogisch medewerker verreweg de grootste invloed op het welzijn en de ontwikkeling van de kinderen. Zij beïnvloedt de kinderen rechtstreeks met haar interacties met de kinderen zelf, maar ook bepaalt zij grotendeels de kwaliteit van de interacties tussen de kinderen onderling en de kwaliteit van hun ervaringen met het aanwezige spelmateriaal (Gevers Deynoot-Schaub, Fukkink, Riksen-Walraven, de kruijf, Helmerhorst & Tavvechio, 2009). De interactievaardigheden van pedagogisch medewerkers worden als de kern van de proceskwaliteit gezien. Pedagogisch medewerkers moeten over deze interactievaardigheden beschikken willen zij de pedagogische basisdoelen optimaal kunnen realiseren.

De structurele factoren (bijvoorbeeld het pedagogisch beleid, de ruimte, de inrichting, de materialen, etc.) van het kindercentrum hebben een meer indirecte invloed op kwaliteit. Ouders kunnen op zowel de structurele factoren als op de proceskwaliteit hun invloed uitoefenen, door onder andere hun contact met de pedagogisch medewerkers. Uk & Puk richt zich met name op de directe factoren (de interactie tussen kind, pedagogisch medewerker, andere kinderen en de materiële omgeving) uit het kwaliteitsmodel van Riksen-Walraven.

Voor de ontwikkeling van jonge kinderen blijken veilige gehechtheidrelaties van belang. Wanneer kinderen ook in de kinderopvang veilige gehechtheidrelaties aangaan, vergroot dit hun kansen op een optimale ontwikkeling. Aspecten die hierbij van belang zijn, zijn de sensitieve responsiviteit en de beschikbaarheid van de pedagogisch medewerkers. Het opbouwen van relaties krijgt vorm als door herhaling een patroon kan ontstaan. Daarom is continuïteit in relaties zo belangrijk (Singer & Kleerekoper, 2009).

Voor pedagogisch medewerkers in kindercentra betekent dit dat zij veel gelegenheid moeten creëren voor interactie met het kind (zowel individueel als in een kleine groep), en een houding moeten ontwikkelen die is afgestemd op het ontwikkelingsniveau en de behoefte van het kind (Lally, 2009). Dit betekent de ene keer ondersteunen of aanmoedigen, de andere keer het kind ruimte geven zelf te ontdekken, en weer een andere keer het kind op weg helpen.

Het Nederlands Consortium Kinderopvang (NCKO) heeft in haar onderzoek naar de kwaliteit van de kinderopvang in 2008 opnieuw een daling geconstateerd van de algemene proceskwaliteit in de kinderopvang (bestaande uit: ruimte/meubilering, taal, activiteiten, interacties en programma). Opvallend in dit onderzoek is dat de pedagogische kwaliteit, gemeten op schaal Interacties, significant is gedaald ten opzichte van 2005. Zoals gezegd worden deze interactievaardigheden over het algemeen gezien als de kern van pedagogische kwaliteit (aansluitend bij theorieën over gehechtheid). Het gaat hierbij met name om een daling in de interactievaardigheden 'praten en uitleggen', 'ontwikkelingsstimulering' en 'begeleiding van interacties tussen kinderen'.

Verbinding probleemanalyse, doel, doelgroep en aanpak

Sociale leerpsychologie

In Uk & Puk zijn elementen van de sociale leertheorie van Vygotsky terug te vinden. Het uitgangspunt van Uk & Puk is dat kinderen zich nieuwe vaardigheden eigen maken in interactie met hun omgeving. Het leren komt tot stand wanneer kinderen actief betrokken zijn, en uitgedaagd en ondersteund worden om te leren (Barnett e.a., 2008). Kinderen leren vooral wanneer de aangeboden activiteiten aansluiten bij de 'zone van naaste ontwikkeling' van het kind (dat wil zeggen: niet teveel, maar ook niet te weinig eisen, Leseman 2004). Omdat de interesse van het kind juist uitgaat naar activiteiten die een beroep doen op de vaardigheden die in de 'zone van naaste ontwikkeling' liggen, wordt bij Uk & Puk nadrukkelijk gebruik gemaakt van de eigen inbreng van het kind en staat de betrokkenheid van het kind bij het doen van de activiteit voorop.

Uk & Puk bestaat uit activiteiten rondom thema's die dichtbij de beleving van het jonge kind staan, waardoor de activiteiten herkenbaar en betekenisvol voor hen zijn en eerder opgedane kennis en vaardigheden worden aangesproken. Omdat kinderen actief deelnemen aan de activiteiten wordt een ontwikkelingsgerichte leeromgeving gecreëerd, die bij uitstek kansen creëert om kinderen informele leerervaringen op te laten doen. Er wordt veel gebruik gemaakt van verzorgingsmomenten en dagelijkse routines en van gewone dagelijkse spelletjes, rijmpjes, versjes en kinderliedjes.

Omdat Uk & Puk zich op kinderen van nul tot vier jaar richt moeten de activiteiten op de verschillende vaardigheidsniveaus worden afgestemd. Om aan te kunnen sluiten bij de zone van naaste ontwikkeling van kinderen van de verschillende leeftijdscategorieën betekent dit dat er verschillende accenten worden gelegd.

Verkennen, verbinden en verdiepen

De Haan, Pals en Schut (2008) onderschrijven het belang van de interactieve rol van de pedagogisch medewerker en het aansluiten bij de 'zone van de naaste ontwikkeling' van het kind. Door middel van spelen verkennen jonge kinderen de wereld om hen heen. Bij symbolisch spel (rollenspel) staat verbeelding van de werkelijkheid centraal. Dit is belangrijk voor de ontwikkeling van geletterdheid. De rol van de pedagogisch medewerker is hierbij erg belangrijk. Eerst staat verkennen waar het kind mee bezig is, welke betrokkenheid er is, centraal. Vervolgens verbindt zij de spelactiviteit aan de belangstelling van het kind en probeert ze ook andere kinderen mee te laten doen. Daarna doet ze zelf mee en verdiept het spel. De activiteiten van Uk & Puk zijn zo geschreven dat zij de kinderen uitnodigen mee te spelen, en aansluiten bij de drie V's van De Haan (verkennen, verbinden en verdiepen). In de training wordt de rol van de pedagogisch medewerker in het spel uitgediept en wordt hier mee geoefend.

Kansen grijpen en kansen creëren

Uk & Puk sluit aan bij het idee van 'kansen grijpen' en 'kansen creëren' uit het pedagogisch kader 0-4 jaar (Singer e.a., 2009). In de handleiding en de training bij Uk & Puk worden de pedagogisch medewerkers gestimuleerd naast het creëren van kansen door middel van het activiteiten aanbod, ook vooral kansen te grijpen om van gewone situaties leersituaties te maken. Juist situaties waarbij het kind al actief betrokken is, zijn geschikt om het kind informele leerervaringen op te laten doen. Dit geldt zeker voor de jongste kinderen.

Kleine groep

Het merendeel van de activiteiten voor dreumesen en peuters binnen een thema zijn zo geschreven dat zij in een kleine groep uitgevoerd worden. Dit sluit aan bij de uitkomsten van het onderzoek van De Haan et al (2011). Zij hebben aanwijzingen gevonden waaruit blijkt dat het uitvoeren van activiteiten in een kleine groep vele malen effectiever kan zijn dan dezelfde activiteiten uitvoeren in een grote groep. In een kleine groep kan de pedagogisch medewerker het niveau van de activiteit goed afstemmen op de individuele kinderen, optimaal inspelen op wat kinderen zelf inbrengen en is de kans het grootst dat kinderen actief deelnemen aan het spel en de interactie. Voor baby's of voor kinderen die de Nederlandse taal nog niet begrijpen, kan zelfs een kleine groep al teveel zijn. De pedagogisch medewerker biedt de activiteit dan individueel aan.

Brede ontwikkeling

Binnen Uk & Puk staat het stimuleren van de brede ontwikkeling van kinderen van 0 tot 4 jaar centraal door middel van activiteiten die aansluiten bij de belevingswereld van het kind. Tijdens alle activiteiten worden vaardigheden op de deelgebieden van taal, sociaal-emotionele ontwikkeling, motoriek en rekenen ontwikkeld. In elke activiteit staan per leeftijdsgedebied (baby's, dreumesen, peuters) de concrete doelen voor elk ontwikkelingsgebied vermeld waaraan door middel van de activiteit gewerkt wordt.

Uit onderzoek blijkt dat de monitoring van de brede ontwikkeling van kinderen door middel van de inzet van een observatiesysteem van belang is (Harskamp, 2004). De ontwikkelingsdoelen binnen Uk & Puk zijn gebaseerd op het observatiesysteem 'Zo Praat Ik' (CED-Groep, 2008), 'Zo Doe Ik' (CED-Groep, 2006) en 'Zo beweeg Ik' (CED-Groep, 2008).

Spraak/taalontwikkeling

Uk & Puk biedt activiteiten die de verschillende aspecten (taalinhoud/ woordenschat, taalvorm en communicatie) van de spraak/taalontwikkeling stimuleren door voorleesactiviteiten, liedjes en versjes en de diverse activiteiten talig te ondersteunen. Interactie met en actieve inbreng van het kind staat centraal.

De spraak/taalontwikkeling wordt beïnvloed door grofweg twee omgevingsfactoren: een rijk en betekenisvol taalaanbod en voldoende gelegenheid om de taalvaardigheid te oefenen. Dit geldt voor kinderen van alle leeftijden (0-4 jaar) en voor zowel kinderen die het Nederlands als eerste taal leren, als voor kinderen voor wie het Nederlands de tweede taal is.

Bij de laatste groep zijn een aantal aandachtspunten van belang. Zoals een positieve houding ten opzichte van de thuistaal van het kind en rekening houden met het feit dat kinderen die het Nederlands als tweede taal aangeboden krijgen een zogenaamde 'stille' periode kunnen doormaken, waarin zij eerst voldoende taalbegrip kunnen opdoen om pas daarna ook actief de opgedane taalvaardigheden te kunnen gebruiken (Suijkerbuijk en Kuiken, 2009).

Er wordt gericht gewerkt aan het uitbreiden van de woordenschat. Hierbij zijn de woorden uit de woordenlijst van Bacchini, Boland, Hulsbeek, Pot & Smits (2005) als uitgangspunt genomen. Bij het aanbieden van de woorden is gebruik gemaakt van de theorie van Verhallen (Verhallen & Walst, 2001; Van den Nulft & Verhallen, 2002) hetgeen ook is terug te vinden in de opbouw van de activiteiten. In de introductie, kern en uitbreiding worden de woorden in een betekenisvolle context aangeboden, verduidelijkt en gebruikt. In de Afsluiting van de activiteit worden de woorden teruggevraagd om te controleren of het kind de woorden begrijpt en zelfs eventueel al kan gebruiken.

Wanneer het gaat om interactie en communicatie, gaat het om onderlinge betrokkenheid van zowel de spreker als de luisteraar. Kinderen moeten in een interactie zodanig betrokken raken dat ze op een effectieve en sociale manier met de ander communiceren. Bij de jongste groep kinderen, staat het beurt wisselen centraal. Omdat baby's al voordat ze kunnen praten een woordenschat opbouwen is het erg belangrijk dat er veel tegen hen gepraat wordt. Verwoorden wat je doet en voorwerpen bij de naam noemen zijn belangrijke aandachtspunten voor pedagogisch medewerkers. Communicatie wordt in eerste instantie vooral individueel geoefend met de vertrouwde pedagogisch medewerker. Bij peuters worden bij communicatie de vaardigheden luisteren en spreken geïntegreerd en de volgende vaardigheden aangesproken:

- Pragmatische vaardigheid: kinderen leren hoe ze zich moeten opstellen in een gesprek
- Uitdrukkingsvaardigheid: door interactie verbeteren kinderen hun uitdrukkingsvaardigheid. Zij breiden hun woordenschat uit en passen hun grammatica beter toe.
- Tekstvaardigheid: kinderen leren begrijpend te luisteren en kunnen steeds beter een lopend verhaal vertellen.
- Taalbeschouwing: kinderen leren reflecteren op de functies en de structuur van mondelinge taal.

(Verhoeven, Biemond en Litjens, 2007 in: Suijkerbuijk en Kuiken, 2009)

In Uk & Puk is ook aandacht voor ontluikende geletterdheid. Hieronder vallen aspecten als boekoriëntatie en verhaalbegrip. Bij boekoriëntatie gaat het over de omgang met boeken, wat je eraan kunt zien en hoe je ze leest (Verhoeven & Aarnoutse, 1999). Door voor te lezen en te vertellen raken kinderen vertrouwd met verhalen, boeken en de taal die wordt gebruikt. Het kind zal zich gaan realiseren dat de schrijver met een verhaal altijd een bedoeling heeft, dat het in feite een indirecte vorm van communicatie is (Suijkerbuijk en Kuiken, 2009).

Tot slot is gebruik gemaakt van de denkstimulerende gespreksmethode (DGM) (Van de Kreeke-Alfrink & Van der Heijden,

2002), een methodiek die geschikt is voor kinderen vanaf ongeveer 3 jaar. Een denkgesprek ziet er als volgt uit:

1. stellen van denkvragen aangepast aan het ontwikkelingsniveau van het kind
2. analyse van de reactie van het kind
3. inspelen op de reactie van het kind

In de activiteitenbeschrijving staan steeds een aantal voorbeelden van denkvragen uitgeschreven. Naast de denkvragen, staan er ook voorbeelden van een grapje. Deze grapjes zijn meestal een speelse variatie op wat 'normaal' is (bijvoorbeeld: Puk doet zijn sokken aan zijn handen). Ook deze grapjes hebben als doel kinderen uit te dagen om te reageren.

Sociaal-emotionele ontwikkeling

Uitgangspunt in Uk & Puk is dat een veilige gehechtheid van belang is voor het emotionele welbevinden van kinderen. Jonge kinderen hebben hun verzorgers nog nodig om te overleven en om zich emotioneel veilig te voelen maar ook als voorbeeld (Lally, 2009).

Dit betekent dat ook voor de sociaal-emotionele ontwikkeling de interactie tussen kind en pedagogisch medewerker van groot belang is. Uk & Puk bestaat ook uit activiteiten die individueel of in een kleine groep worden uitgevoerd. Hierdoor kan de pedagogisch medewerker goed inspelen op het kind en de relatie tussen haar en het kind versterken.

Kinderen leren door te kijken en te imiteren. Zo ontstaat ook een emotionele band: herkenning en erkenning door wederkerige imitatie. Imiteren is een actief proces. Kinderen kunnen alleen imiteren wat binnen hun cognitieve bereik ligt en ze geven vaak een eigen wending aan wat ze nadoen. Opvoeders zijn aantrekkelijk, omdat ze inspelen op wat het kind inbrengt.

Leeftijdgenoten zijn aantrekkelijk, omdat ze plezier hebben in dezelfde activiteiten en uitdagingen. Jonge kinderen communiceren door elkaar afwisselend te imiteren, nieuwe initiatieven te nemen en kijken of de ander hen imiteert (Verba, 1994 in: Singer e.a., 2009). Veel activiteiten in Uk & Puk voor de jongste kinderen zijn gebaseerd op dit principe van imitatie.

De vaardigheden zoals deze zijn omschreven in de ontwikkelingsdoelen in de handleiding zijn gericht op het omgaan met eigen gevoelens, de omgang met de pedagogisch medewerker en de omgang met andere kinderen. De activiteiten geven de kans positief voorbeeldgedrag te laten zien met betrekking tot sociale competentie. Puk heeft hierbij vaak een rol voor kinderen in de dreumes- en peuterleeftijd. Bijvoorbeeld doordat de pedagogisch medewerker vraagt of de kinderen Puk willen troosten of helpen, ervaringen met hem delen of hem helpen om een probleem of een conflict op te lossen.

De ontwikkelingsdoelen zijn ontleend aan de acht gedragscategorieën van sociale competentie van de Cotan-gecertificeerde Sociale Competentie Observatie Lijst (SCOL) (Joosten, 2007), die op veel basisscholen gebruikt wordt en welke ook ten grondslag liggen aan de observatielijst Zo Doe Ik (2006).

Veel activiteiten zijn gericht op samen een spel doen, samen zingen of samen bewegen, waardoor het saamhorigheidsgevoel in de groep wordt vergroot. Daarnaast stimuleren verschillende activiteiten in de grote of kleine groep kinderen om onderling samen te werken, beurten te verdelen, naar elkaar te luisteren en ervaringen te delen.

Motoriek en zintuigen

Met betrekking tot de ontwikkelingsdoelen op het gebied van de motorische en zintuiglijke ontwikkeling zijn de activiteiten gericht op het scheppen van zoveel mogelijk gelegenheid om de verschillende motorische vaardigheden te ontwikkelen en te oefenen en zintuiglijke ervaringen op te doen. Het uitgangspunt is dat kinderen hun motoriek ontwikkelen tijdens dagelijkse activiteiten en spel onder invloed van en in samenspel met zintuiglijke ervaringen.

In de activiteiten van Uk & Puk wordt de nadruk gelegd op het bieden van voldoende bewegingsvrijheid aan kinderen, waardoor ze volop de gelegenheid hebben motorische vaardigheden op te doen. Kinderen geven daarbij zelf aan in welk tempo zij zich ontwikkelen. Bij veel activiteiten met baby's wordt bijvoorbeeld daarom de instructie gegeven op de grond te spelen met de baby's. Op een harde ondergrond krijgt de baby de gelegenheid om al zijn spieren te oefenen, in tegenstelling tot wanneer hij in een wipstoeltje zit.

Naast de gelegenheid motorische vaardigheden te oefenen, is er in Uk & Puk aandacht voor het opdoen van verschillende zintuiglijke ervaringen. Door te bewegen en te ervaren ontdekt het kind de wereld om zich heen, leert het de eigenschappen van verschillende materialen kennen en verkent het de ruimte en zijn eigen positie binnen de ruimte. Ontdekkingen die aansluiten bij de ontluikende rekenvaardigheden. Ook hier geeft talige ondersteuning van de pedagogisch medewerker een impuls aan de taal- en denkontwikkeling.

Rekenprikkel

Binnen verschillende activiteiten van Uk & Puk is er aandacht voor de drie rekendomeinen: meten, ruimtelijke oriëntatie en ontluikende gecijferdheid (SLO, 2009). Het gaat hierbij vooral om het opdoen van de eerste ervaringen die de basis leggen voor de latere rekenontwikkeling. Vandaar dat we spreken over 'rekenprikkel'.

De rekenprikkel zijn nauw verbonden met de taalontwikkeling en de motorische en zintuiglijke ontwikkeling.

Werkzame factoren /mechanismen

Uk & Puk is een integraal programma, dat wil zeggen een programma gericht op meerdere ontwikkelingsdomeinen. Hier is niet

voor niets voor gekozen. Nationaal en internationaal onderzoek heeft namelijk aangetoond dat integrale programma's effectiever zijn dan programma's die zich juist richten op één specifiek domein (Leseman, Otter, Blok & Deckers 1998 en Ramey & Ramey (1998) in: Nap-Kolhoff, van Schilt-Mol, Simons, Sontag, van Steensel & Vallen, (2008). Alle activiteiten binnen Uk & Puk zijn gericht op de taal-, de sociaal-emotionele-, de motorische en de ontluikende rekenontwikkeling van kinderen.

Uk & Puk bestaat uit ingrediënten om de proceskwaliteit te verhogen. Er worden aanwijzingen gegeven voor het inrichten van de ruimte, gebruik van materiaal, het aanbieden van activiteiten en het opstellen van een programma. Daarbij is veel aandacht voor taal en de zogenaamde interactievaardigheden van pedagogisch medewerkers. De activiteitenbeschrijving is zo opgesteld dat het pedagogisch medewerkers steeds stimuleert tot sensitief responsief gedrag, waarbij veel aandacht is voor ontwikkelingsstimulering en talige ondersteuning. Ook de voorbeeldzinnen voor pedagogisch medewerkers zijn erop gericht de interactievaardigheden van pedagogisch medewerkers te vergroten. Het kind is het vertrekpunt bij alle activiteiten. De activiteiten zijn zo opgebouwd dat zij kinderen uitnodigen om mee te spelen. De rol van de pedagogisch medewerker is om zo naar het kind en naar zowel de interactie tussen het kind en de pedagogisch medewerker als tussen kinderen onderling te kijken, zodat ze er betekenisvol spel van kan maken. Hierbij worden waar mogelijk kansen gegrepen (gebruik gemaakt van routines) en kansen gecreëerd (waarbij Puk als hulpmiddel wordt gebruikt).

Een uitgebreide VVE-training met coaching op de werkvloer is essentieel om pedagogisch medewerkers de juiste vaardigheden te leren om het effect van Uk & Puk te garanderen. Het gaat hier om de interactievaardigheden waarover pedagogisch medewerkers moeten bezitten willen zij de pedagogische kwaliteit waarborgen (Gevers Deynoot-Schaub, Fukkink, Riksen-Walraven, de Kruijff, Helmerhorst & Tavecchio, 2009) en het trainen van de pedagogisch medewerkers om de activiteiten doelgericht, aan veelal kleine groepjes kinderen aan te bieden. In onderzoek van De Haan, Leseman & Elbers (2011) komt naar voren dat uitvoeren van activiteiten in een kleine groep nog vele malen effectiever zal zijn dan in een grote groep. Verschillende onderzoekers beschouwen de opname van een oudercomponent als een factor die bijdraagt aan het rendement van VVE-programma's (Nap-Kolhoff e.a., 2008). Leseman en Blok (in Van der Vegt, Studulski & Kloprogge., 2007) verwachten dat centrumprogramma's die ook een ouder- of gezinscomponent hebben, en die tot in de basisschool worden gecontinueerd, op de lange termijn de meeste kans op succes zullen hebben. De oudercomponent van Uk & Puk is gericht op uitbreiding van de informele leerervaringen in de thuissituatie door ouders te informeren, te betrekken bij de Uk & Puk thema's en activiteiten op het kindcentrum en door hen allerlei praktische maar doelgerichte suggesties te geven over hoe zij thuis aan kunnen sluiten op het thema. De oudercomponent van Uk & Puk is onderdeel van de training.

8. Samenvatting van de onderbouwing

Uk & Puk richt zich op een preventieve aanpak van ontwikkelingsachterstanden door het bieden van een rijke leeromgeving en hoge pedagogische kwaliteit in het kindercentrum met als doel de stimulering van de ontwikkeling van kinderen in de kinderopvangleeftijd (0-4 jaar). Uk & Puk bereikt hiermee de risicokinderen die de kinderopvang bezoeken. Het programma biedt handvatten aan de pedagogisch medewerkers door ontwikkelingsgerichte activiteiten aan te bieden, afgestemd op het ontwikkelingsniveau van de kinderen. De training van de pedagogisch medewerkers is gericht op het vergroten van de proceskwaliteit (ruimte/meubilering, taal, activiteiten, interacties en programma) in het kindercentrum.

9. Randvoorwaarden voor uitvoering en kwaliteitsbewaking Eisen ten aanzien van opleiding

Pedagogisch medewerkers die met Uk & Puk als VVE-programma werken hebben minstens een opleiding voor SPW-3 afgerond. Verder hebben zij het tweejarige trainingstraject voor Uk & Puk gevolgd. Certificering is persoonsgebonden en er wordt alleen een certificaat uitgereikt als de deelnemer de gehele training heeft gevolgd en aan de certificeringeisen heeft voldaan. Elke deelnemer moet een portfolio hebben gemaakt met minimaal vijf reflectieverslagen van groepsconsultaties en alle praktijkopdrachten. Daarnaast zijn de certificeringcriteria en het persoonlijk ontwikkelingsplan minimaal drie keer ingevuld. De quickscan moet drie maal zijn afgenomen. Er is een minimale aanwezigheid van 80% vereist.

Op het moment dat er nieuwe materialen bij het programma uitkomen, moeten de pedagogisch medewerkers die met Uk & Puk werken de bij dit nieuwe materiaal behorende opleiding volgen.

De deelnemers van de train-de-trainer training zijn minimaal HBO-geschoold. Certificering is persoonsgebonden en er wordt alleen een certificaat uitgereikt als de deelnemer de gehele training heeft gevolgd en aan de certificeringeisen heeft voldaan. Voor de train-de-trainer geldt dat de deelnemers 100% van de trainingen moeten hebben gevolgd en een goede inzet moeten hebben getoond tijdens de bijeenkomsten. De eindbeoordeling volgt uit de opdrachten die tijdens het traject gemaakt zijn en een zelfreflectie. De deelnemers tonen hun trainersvaardigheden door een deel van een trainingstraject mee te lopen met een gecertificeerd Uk & Puktrainer.

Protocol / handleiding

De pedagogisch medewerkers worden getraind door gecertificeerde trainers. Deze trainers zijn getraind en gecertificeerd door de CED-Groep. Zij voeren de training uit volgens een vastgelegd trainingstraject en zijn verantwoordelijk voor kwaliteit van de

implementatie. De trainingsmap is uitsluitend verkrijgbaar via de CED-Groep.

Eisen ten aanzien van kwaliteitsbewaking

Er zijn verschillende trainingen bij Uk & Puk ontwikkeld. Er is een training voor pedagogisch medewerkers, waarin pedagogisch medewerkers en leidinggevenden in de kinderopvang getraind worden in het implementeren van Uk & Puk op de werkvloer. Indien 75 % van de deelnemers van een organisatie deelneemt aan het invoeringstraject, kan de organisatie een interne coach oplaten leiden. Geadviseerd wordt om een pedagogisch werker met een MBO+-niveau op te laten leiden tot interne coach. Deze heeft na het implementatietraject handvatten voor borging en kwaliteitsbewaking.

De training van Uk & Puk voor pedagogisch medewerkers bestaat uit trainingsbijeenkomsten met daaraan gekoppeld consultaties op de werkvloer en individuele coachingsgesprekken. Om voldoende effect van de interventie te bewerkstelligen is het essentieel dat pedagogisch medewerkers die met Uk & Puk gaan werken deze training volgen. Voor een goede implementatie is tijd nodig. Zeker gezien van de pedagogisch medewerkers wordt verwacht dat zij een verandering in werkwijze laten zien, waarbij een beroep wordt gedaan op meer ontwikkelingsgerichte en didactische vaardigheden. Een volledige training bestaat uit 13 dagen, verdeeld over twee schooljaren. Tijdens de training wordt een quickscan gebruikt als nulmeting, als tussenevaluatie en als eindevaluatie. De trainer en de deelnemers krijgen door het gebruik van de quickscan wederzijds een beeld van de inmiddels verworven inzichten, vaardigheden en competenties.

In het eerste jaar vinden zeven trainingsbijeenkomsten plaats en drie groepsconsultaties per deelnemer gekoppeld aan praktijkopdrachten bij de trainingsbijeenkomsten. In het tweede jaar vinden zes trainingsbijeenkomsten plaats en drie groepsconsultaties per deelnemer gekoppeld aan praktijkopdrachten bij de trainingsbijeenkomsten. Het schrijven van reflectieverslagen maakt onderdeel uit van de trainingsbijeenkomsten in beide jaren.

In een train-de-trainer training worden mensen opgeleid om landelijk KO-Totaal trainingen te mogen geven, waar Uk & Puk een onderdeel van is. Daarnaast is er een train-de-trainer voor pedagogen in een staffunctie van kindercentra, waarin zij kennis en trainersvaardigheden voor het implementeren van Uk & Puk in kindercentra opdoen en zich certificeren om binnen hun eigen organisatie de training aan pedagogisch medewerkers te mogen geven. Het trainingstraject voor de trainers beslaat zes dagen en komt inhoudelijk overeen met dat voor de deelnemers; dezelfde onderwerpen komen aan bod. Er is extra aandacht voor observeren en observatiesystemen. Na elke trainingsbijeenkomst schrijven de deelnemers een reflectieverslag over dat wat behandeld is en hoe zij dat in de eigen praktijk toe kunnen (gaan) passen. De deelnemers gaan aan de slag met de eigen trainersvaardigheden en schrijven daarvoor een persoonlijk ontwikkelplan. Ook lopen zij minimaal één trainingsbijeenkomst mee met een gecertificeerd trainer. De deelnemers dienen alle bijeenkomsten bij te wonen. De CED-Groep publiceert een lijst met daarin de namen van de mensen die gecertificeerd zijn als trainer. Deze lijst wordt up-to-date gehouden.

Kosten

Uk & Puk in het kindcentrum (voor pedagogisch medewerkers):

Het trainingstraject van 2 jaar beslaat 13 trainingsbijeenkomsten, 6 groepsconsultaties per deelnemer, 3 quickscans per groep. De totale kosten voor een tweejarig traject Uk & Puk bedragen €2290,-. In dit bedrag zijn de cursus- en certificeringkosten opgenomen. Bij de berekening is uitgegaan van een minimum van 9 deelnemers. Bij meer deelnemers worden de kosten lager. Materiaal Uk & Puk via Zwijsen: € 384,50 per groep.

Train-de-trainer Uk & Puk: Het trainingstraject beslaat 6 trainingsbijeenkomsten gedurende 4 tot 6 maanden. Het minimale aantal deelnemers aan de training is 8, het maximale aantal deelnemers is 16. De totale kosten voor dit trainingstraject bedragen €2700,- (inclusief BTW), inclusief materiaal (trainersmap, deelnemersmap, train-de-trainersmap) en lunch.

10. Onderzoek naar de uitvoering van de interventies

Er is geen onderzoek gedaan naar de uitvoering van de interventie. Bij de ontwikkeling van Uk & Puk is voortgeborduurd op KO-Totaal. Wel is er ontwikkelend onderzoek gedaan in de vorm van pilots. Activiteiten en werkwijzen zijn in de praktijk uitgeprobeerd, waarna de bevindingen op de werkvloer en de feedback van de deelnemende pedagogisch medewerkers is meegenomen in de uiteindelijke totstandkoming van Uk & Puk.

11. Nederlandse effectstudies

Studies naar de effectiviteit van de interventie in Nederland

Er is geen Nederlands onderzoek naar de effectiviteit van de interventie gedaan.

12. Buitenlandse effectstudies

Er zijn geen studies die de effectiviteit van buitenlandse versies van de interventie aantonen.

13. Uitvoering van de interventies

Uk & Puk wordt uitgevoerd in kindercentra (kinderdagverblijven en peuterspeelzalen) en is bedoeld voor kinderen van 0 tot 4

jaar.

14. Overeenkomsten met andere interventies

Ko-Totaal, Piramide, Kaleidoscoop en Startblokken zijn ook centrumgerichte programma's voor kinderen in de voor-en vroegschoolse leeftijd. Uk & Puk onderscheid zich wel door specifiek ook de allerjongste kinderen tot doelgroep te hebben. Al deze programma's richten zich, net als Uk & Puk, op het vergroten van de onderwijskansen van kinderen.

15. Lijst met aangehaalde literatuur

- Appel, R. & A. Vermeer (2000). Tweede-taalverwerving en simultane taalverwerving. In S. Gillis & A.M. Schaerlaekens (red.). Kindertaalverwerving. Een handboek voor het Nederlands. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Bacchini, S., T. Boland, M. Hulsbeek, H. Pot & M. Smits (2005). Duizend-en-een-woorden. De allereerste Nederlandse woorden voor anderstalige peuters en kleuters. Enschede: Stichting Leerplanontwikkeling (SLO).
- Barnett, W.S., K. Jung, D. Yarosz, J. Thomas & A. Hornbeck, R. Stechuk & S. Burns (2008). Educational effects of the Tools of the Mind curriculum: A randomized trial. *Early Childhood Research Quarterly*, Volume 23, Issue 3, 3rd Quarter 2008, Pages 299-313.
- Blok, H. & P. Leseman (2004). Effectiviteit van voor- en vroegschoolse educatie. In: P. Leseman en A. van der Leij (red.). *Educatie in de voor- en vroegschoolse periode*. Baarn: HBUitgevers.
- Boerdam, A. (2009). Jaarrapport 2009 landelijke jeugdmonitor. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).
- CED-Groep (2010). Uk & Puk Gebruikswijzer. Tilburg: Uitgeverij Zwijzen.
- CED-Groep (2010). Uk & Puk Thuis Handleiding ouderbetrokkenheid. Tilburg: Uitgeverij Zwijzen.
- CED-Groep (2008). Zo Beweeg Ik. Rotterdam: CED-Groep.
- CED-Groep (2006). Zo Doe Ik. Rotterdam: CED-Groep.
- CED-Groep (2008). Zo Praat Ik. Rotterdam: CED-Groep.
- Doolaard, S & P.P.M. Leseman (2008). Versterking van het fundament. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, GION.
- Gevers Deynoot-Schaub, M.J.J.M., R.G. Fukkink, J.M.A. Riksen-Walraven, R.E.L. de Kruijff, K.O.W. Helmerhorst, & L.W.C. Tavecchio (2009). De NCKO Kwaliteitsmonitor. Amsterdam: SWP.
- Groot, W., H. Maassen van den Brink, S. Dobbelaars & N. van Mierlo (2001). *The economics of early childhood education*. Parijs: OECD.
- Haan, A. De, P. Leseman & E. Elbers (2011). Pilot gemengde groepen 2007-2011. Onderzoeksrapportage oktober 2011. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Haan, D. de, J. Pals & J. Schut (2008). Participatie in symbolisch spel. In: D. de Haan & E. Kuiper (red). *Leerkracht in beeld. Ontwikkelingsgericht onderwijs: theorie, onderzoek en praktijk*, Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Harskamp, E. (2004). Implementatie van vroege educatieve interventies. In: P. Leseman en A. van der Leij (red.). *Educatie in de voor- en vroegschoolse periode*. Baarn: HBUitgevers.
- IJzendoorn, R. van, L.W.C. Tavecchio, & J.M.A. Riksen-Walraven (2004). *De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Joosten, F. (2007). Een maat om op te bouwen. *Sociale competentie meten voor het basisonderwijs*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Kampen, A. van, J. Klopogge, S. Rutten & B. Schonewille (2005). *Voor- en vroegschoolse zorg en educatie. De toekomst verkend*. Utrecht: Sardes.
- Kreeke-Alfrink, N., van de & Heijden, P. van der, (2002). *Denkstimulerende Gesprekmethodiek voor leerkrachten*. Rotterdam: CED-Groep.
- Kruijff, R.E.L. de, J.M.A. Riksen-Walraven, M.J.J.M. Gevers Deynoot-Schaub, K.O.W. Helmerhorst L.W.C. Tavecchio, & R.G. Fukkink (2009). *Pedagogische kwaliteit van de opvang voor 0- tot 4-jarigen in Nederlandse kinderdagverblijven in 2008*. Amsterdam/Nijmegen: NCKO.
- Lally, J.R. (2009). *The Science and Psychology of Infant-Toddler Care. How an understanding of early learning has transformed child care*. *Zero to Three*, November 2009, p.47-53.
- Leseman, P. (2007). Achterstandenbeleid: voorbij de voor- en vroegschoolse periode. In: P.A.H. van Lieshout, M.S.S. van der Meij, J.C.I. De Pree (red). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*, 113-130. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Leseman, P. (2002). *Onderzoek in de voor- en vroegschoolse periode: trends en nieuwe vragen*. Den Haag: NWO/PROO
- Leseman, P. (2004). *Ko Totaal: theoretische evaluatie van een nieuw VVE-programma*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Leseman, P.M., M.E. Otter, H. Blok & P. Deckers (1998). *Effecten van voor- en vroegschoolse educatieve centrumprogramma's. Een meta-analyse van studies gepubliceerd tussen 1985 en 1996*. *NTOVO*, jrg. 14, nr. 3, p. 134-154
- Meijboom, J. & J. Vos (2008). *Passend lesmodel*. Rotterdam: CED-Groep.
- Mutsaers, K. (2008). *Wat werkt bij onderwijsachterstanden?* Utrecht: NJi.
- Nap-Kolhoff, E., T. van Schilt-Mol, M. Simons, L. Sontag, R. van Steensel, dr. T. Vallen (2008). *VVE onder de loep. Een studie naar de uitvoering en effectiviteit van voor- en vroegschoolse educatieve programma's*. Tilburg: IVA/Babylon.
- Nulft, D. van den & M. Verhallen (2002). *Met woorden in de weer. Praktijkboek voor het basisonderwijs*. Bussum: Coutinho.
- Ramey, C. & S. Ramey (1998). *Early intervention and early experience*. *American Psychologist*, 53 (2), 109-120.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB) en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

